

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ім.Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

ПАСІСНИЧЕНКО Ірина Миколаївна

СУЧАСНА АМЕРИКАНСЬКА КУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРИ

Спеціальність

09.00.01. - діалектика і теорія пізнання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата філософських наук

ХАРКІВ - 1992

Лб 26.39

Дисертація виконана на кафедрі філософії та політології
Харківського автомобільно-дорожнього інституту

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00814498 (У)

- Науковий керівник - доктор філософських наук,
професор ПОЛІКАРПОВ В.С.
- Офіційні опоненти - доктор філософських наук,
професор ДАВИДОВИЧ В.Є.
- кандидат філософських наук,
професор ДЯЧЕНКО М.В.
- Провідка організації - Харківський інститут
радіоелектроніки,
кафедра філософії

Захист відбудеться " 2 " лютого 1993 року об 14 годині
на засіданні спеціалізованої ради К.ІІЗ.24.03. Харківського
державного педагогічного інституту ім.Г.С.Сковороди
за адресою: ЗІОІ68, Харків-І68, вул.Башкєра, 2, ауд.А-22І
(зал засідань).

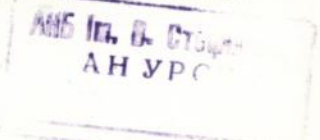
З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського
державного педагогічного інституту ім.Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано " 30 " грудня 1992 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

В.В. Корженко

В.В.КОРЖЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Актуальність теми. Важливу особливість кінця ХХ століття складає фундаментальне зрушення в самих засадах людського буття, відображенням якого є трансформація світогляду, формування нового світорозуміння. У розвитку науки це виявляється у заміні механістичної редукціоністської картини світу новим баченням реальності. Воно покликане відтворити образ "живого" всесвіту як складного динамічного цілого, особливим творчим компонентом якого виступає людина.

Пов'язане насамперед з почуттям невдоволеності існуючим станом справ і відчуттям необхідності його докорінної зміни, нове світорозуміння теоретично ще недостатньо осмислене і термінологічно чітко не виражене. В одних випадках говориться про становлення "постсучасної" науки (Ст.Тулмін), в інших – про народження "постнекласичної" науки (В.С.Стьопін). Ф.Капра вважає, що мова йде про трансформацію, в центрі якої лежить те, що часто називають "зміною парадигми" – драматичні зміни в думках, першепії та цінностях, що формують нове бачення реальності. Початок переходу від механістичної класичної наукової парадигми до нової холистської парадигми він справедливо зв'язує з розвитком фізики.

Дійсно, утвердження цієї парадигми зв'язане з розвитком квантової механіки (Д.Бом, Н.Бор, В.Фок, О.Олександров та ін.), а також теорії самоорганізації та синергетики (І.Пригожин, С.П.Курдюмов, А.А.Самарський та ін.). Подальші дослідження, серед яких особливо слід відзначити роботи Н.Н.Моїсеєва, показали її пристосовність до галузі природознавства взагалі.

Однак в сучасних умовах актуалізується проблема впливу нових ідей, що виникли у галузі природознавства, природнонаукової парадигми, що становиться, на розвиток усієї науки. Багато прибічників нового світорозуміння з самого початку відзначали плідність подібного екстраполювання. Наприклад, Ф.Капра виходить з того, що історична роль фізики полягає в тому, що вона вказала іншим наукам на необхідність переборення панівного світогляду, неадекватного реаліям, що зміни-

лися. Тим самим вона заклала основу майбутнього світорозуміння, подібно тому, як фізика відіграла основну роль у формуванні старої парадигми, і інші науки, прийнявши її точку зору як вірний опис реальності, відповідно моделювали її у своїх теоріях. Тому зміна наукової парадигми, за справедливою оцінкою Ф.Капрі, складає основу "глибокої культурної трансформації". Її центральним ланком він вважає подолання декартівського дуалізму свідомості і матерії та утвердження дивовижно тонкого взаємозв'язку між людським свідомістю та всесвітом.

У результаті переглядається не тільки традиційний образ науки та раціональності, але й феномен культури. Його принципово новий зміст є наслідком того, що нове світорозуміння і наукова парадигма, що на нього спирається, складаються як культуроцентричні. Включення у повну силу творчої ролі людського чинника в наукове пізнання і картину світу ставить культуру в центр буття у його всезагальному, онтологічно значущому розумінні. Відмовившись від ілюзії пізнання зовнішньої по відношенню до неї реальності, включена в неї як активна дійова особа, людина за допомогою культури нібито "винаходить", створює цю реальність, надаючи їй зміст і значення. Буття в усьому різноманітті його виявленя, включаючи науку, усвідомлюється через призму культури, стає її своєрідним продуктом. Відбувається перехід від минулого "науковчення", характерного для "розуму пізнаючого", до розуму, що прагне досягнути культуру в її всезагальних онтологічних припущеннях.

На радикальній зміні системи підвалин і настанов науки сучасності як основі глибокої культурної трансформації необхідно сконцентрувати увагу та зусилля дослідників з тим, щоб вона міцно затвердилась в науковому співтоваристві. Актуальним і конкретним кроком у вирішенні цього завдання здається звернення до сучасної американської культурної антропології. Інтерес до неї обумовлений рядом причин. Одна з них полягає в тому, що розвиток культурної антропології служить конкретним свідченням того, що у трансформаційний процес слідом за фізиком вступають інші наукові дисципліни. Насамперед це стосується тих з них, що історично склалися

на "роздоріжжі" основних галузей наукового пізнання. До їх числа без сумніву належить антропологія, яку розглядають водночас як природнонаукову, біологічну дисципліну, що вивчає фізичну та біологічну природу людини, як суспільну науку, що вивчає поведінку людини як члена суспільної спільності, та як історичну та гуманітарну науку, що вивчає історію культурної еволюції людини. Культурна антропологія (поряд з фізичною антропологією вона складає антропологічну науку і містить антропологічну лінгвістику, етнографію та етнологію) успадкувала і прагнула зберегти "гібридний" характер дисципліни, яка поєднує натуралістичну і гуманістичну традиції.

У зв'язку з міждисциплінарним характером американська культурна антропологія демонструє сприйнятливість до пінностей нової наукової парадигми, дозволяючи підставніше говорити про застосовність та евристичну значимість нового світорозуміння за межами природознавства.

Актуальність аналізу культурної антропології посилює та обставина, що її предметом є культура, феномен, що набуває в новому контексті науки сучасності всезагального онтологічного звучання. Більш того, історично конкретне і плюралістичне розуміння культури американської антропології співзвучне новим методологічним орієнтирам, що формуються.

Звідси витікає те, що об'єктом дослідження є методологічні проблеми пізнання культури, зв'язані зі зміною наукової парадигми, а предметом - концепція культури сучасної американської культурної антропології.

Звернення до традицій антропологічного розуміння культури та його розвиток у принципово нових умовах сучасної науки мають велике значення для подолання панівного стереотипу унітарної, атемпоральної культури, що редуціюється до "фундаментальних" та "визначальних" детермінант і перетворюється в адаптаційний механізм, позбавлений динамічності. Вони сприяють утвердженню розуміння культури як відкритої системи, що самоорганізується і орієнтована не на зовнішню, а на внутрішню детермінацію, у якій особливу роль виконує творча діяльність людини, яка має свою власну історію. Аналіз проблеми зробить внесок у подолання існуючого дуалізму

матеріалістів та ідеалістів у їх підході до культури. Він спрямований також на усвідомлення і розвиток ідеї культурного різноманіття як виразу адаптаційності людства і шляху здобуття ним якісно нової цілісності.

Ступінь розробленості проблеми. Міждисциплінарний характер дослідження викликає необхідність постановки дослідженості ряду тем, традиційно не зв'язаних між собою. Центральною з них є, безперечно, американська культурна антропологія як предмет дослідження. Однак, у зв'язку з тим, що він розглядається через призму методологічних аспектів нового типу науки, що формується з її культурологічною спрямованістю, в тканину дослідження неминуче вплітаються ще дві теми: формування нової наукової парадигми і проблема переосмислення феномена культури. Внаслідок масштабності і складності вони не виступають самостійною метою праці. Але звернення до них є необхідною умовою глибокого аналізу культурної антропології, що спирається на поняття "культура", а також суті трансформації науки, що відбувається нині, і діалектики пізнавального процесу.

Усі три теми нібито об'єднані новим розумінням культури, що, за висловом В.С.Біблера, може бути визначена у всезагальній формі не як одне з "відгалужень" буття, але як його єдиний задум і сенс. Творчість цього відомого культуролога розглядається як підтвердження виходу теорії культури, що намічається, в таку область, де необхідний плідотворний діалог з новим природознавством. Немає сумніву також, що він підготований колективними зусиллями багатьох дослідників, які працюють у цій галузі (Л.М.Баткін, М.М.Бахтін, Г.С.Батіщев, В.Є.Давидович, М.С.Каган, В.А.Конєв, Е.С.Маркарян, К.Р.Мегрелідзе, В.М.Межуєв та ін.).

Пошук зустрічного руху науки в епіцентр культури визначав підхід до іншої теми – становлення нової наукової парадигми. Цей мотив чітко просліджується у В.С.Стьопіна в його систематизованому образі "постнекласичної" науки, в якій наукове пізнання розглядається в контексті загального стану культури сучасної епохи. Особливий внесок у ствердження нового світорозуміння вніс Д.Бом, який на основі глибокого концептуального аналізу проблем сучасної фізики у противагу

механістичній концепції природи проголосив необхідність її холистського бачення. Показово, що його праці характеризують інтерес перш за все до "людського" аспекту, прагнення розширити межі нового бачення за межі фізики, на галузь філософії, мистецтва, релігії, свідомості.

На протязі останніх п'ятнадцяти років в серії праць розробляє проблему фундаментальної зміни світогляду і бачення реальності відомий фізик Ф.Капра. Його розуміння цього процесу як передусім глибокої культурної трансформації обумовило особливий інтерес до його ідей. До їх числа належить теза про необхідність наближати майбутнє, у якому прикладові фізики, що звільнилася від жорстко механістичної форми, послідує біологія, медицина, психологія, економіка, інші науки, а з ними і суспільство.

Становлення нового світорозуміння також нерозривно пов'язане з розробкою теорії самоорганізації в системах, далеких від стану рівноваги, брюсельською школою І.Пригожина. Її плідотворність за межами природознавства намагається показати П.Аллен, який спочатку працював з І.Пригожиным, а потім зосередився на аналізові складних людських систем. Нарешті, проблеми пристосовності нової парадигми до розвитку науки, суспільства і культури стають предметом обговорення дедалі більшої кількості міждисциплінарних конференцій, учасники яких заявляють про перспективність такого підходу.

Що стосується безпосередньо проблеми американської культурної антропології, то, судячи з існуючої вітчизняної літератури, вона залишається "білою плямою". Серед малочисленних праць, що торкаються цієї теми, заслуговують на увагу лише дві. Перш за все це монографія О.М.Соболь "Критика філософських концепцій американської "культурної антропології". Вона вперше знайомить наших читачів з цим явищем, характеризує основні напрямки американської антропології. Разом з тим оцінка американської культурної антропології як гранично неоднозначної і внутрішньо суперечливої, яка міститься в дослідженні, не знайшла з відомих причин конкретного теоретичного виразу. Навпроти, її різні школи і напрями нібито злилися в їх протиставленні єдино науковій, на

думку дослідницької, марксистської теорії культури, спрощено об'єднані на основі відомого штампу "ідеалістичного розуміння культури".

До проблеми спадковості та трансляції стійких культурних утворень в американській антропології звертається Е.О.Орлова. В її праці також переважає ознайомлення з основними положеннями сучасних течій в американській антропології, що відображають типове редуціоністське та адаптаційне розуміння культури. Показним є те, що автор слідом за самими антропологами, які висловлюють стурбованість кризовим станом цих положень, констатує необхідність теоретично осмислити концепцію адаптації та функції, невирішеність питання про універсальні людської культури, її редуції до людської природи. Така констатація видається важливою, але недостатньою. Ці аспекти потребують глибокого аналізу, який, як буде показано далі, своїм наслідком має не їх уточнення, а подолання як повністю неспроможних з методологічних позицій сучасної науки.

Обраний зріз дослідження проблеми явно не виражений і в самій американській антропології. Він тільки починає формуватися, осмислюватися і досліджуватися представниками цієї науки, яку, за їх власним визнанням, характеризувала відсутність розвинутої методології. Тому основою аналізу стали праці тих американських вчених, які вважають, що предмет американської антропології складає концепція культури, причому така, яка зв'язана з традицією плюралістичної концепції культури історичної школи Ф.Боаса.

Умовно ці джерела можна поділити на дві групи.

Перша дозволяє проаналізувати саму антропологічну концепцію культури як плід діяльності Ф.Боаса та його учнів. У цій групі необхідно виділити дослідження Д.Стокінга, який одним з перших належно опінив внесок Ф.Боаса у розвиток культурології і зрозумів необхідність його реабілітації після нищівної критики цілого покоління еволюціоністськи і функціонально-позитивістськи настроєних антропологів.

Другу групу складають праці сучасних антропологів, які намагаються вивести цю науку з кризи. Пов'язуючи цей вихід з відродження пріоритету проблеми культури, вони, по-суті,

відбудовують перервану традицію історичної школи. З другого боку, в їхньому середовищі росте розуміння того, що майбутнє антропології та її конституюючого елементу - концепції культури - становить конкретний прояв загального процесу становлення нової науки. Ця група вчених представлена перш за все новим "Товариством за розвиток культурної антропології", до складу якого входять такі антропологи як Д.Маркус, Р.Марфі, К.Джиртс. Поряд з їхніми роботами в дисертації також використовувалися публікації, які з'явилися останнім часом на сторінках журналу "Культурна антропологія", що видається цим товариством.

Мета і завдання дослідження визначаються теоретичним і практичним значенням проблеми, ступенем її вивченості і особливостями міждисциплінарного підходу до її розв'язання. Виходячи з необхідності обґрунтування загальноносеологічної закономірності нової наукової парадигми, що сформувалася в галузі природознавства, для розвитку науки в цілому і культурології зокрема, дослідження переслідує мету, спираючись на оригінальний матеріал сучасної американської культурної антропології, довести гіпотезу про пристосованість, методологічну плідотворність та евристичну значимість нової наукової парадигми в аналізові феномена культури. Для досягнення поставленої мети в ході дослідження вирішуються такі завдання:

- простежити джерела і основні етапи розвитку концепції культури різними напрямками в американській культурній антропології;
- розкрити діалектику зміни плюралістичного розуміння культури її унітарним баченням та повернення до плюралістичної концепції культури в сучасних умовах кризи цієї науки;
- обґрунтувати положення про те, що основні етапи еволюції поняття культури є відображенням впливу класичної та становлення нової наукової парадигми;
- виявити методологічні орієнтири, які нова наукова парадигма вказує як перспективу розвитку для американської культурної антропології.

Теоретико-методологічною основою дослідження служить

діалектична традиція та співзвучні їй загальнометодологічні висновки досліджень в галузі сінергетики. Важливою формою філософської рефлексії нового світорозуміння є сучасна концепція цілісності, яка розвивається зарубіжними і вітчизняними природознавцями та філософами (Д.Бом, Н.Бор, Ф.Капра, І.З.Цехмістро, О.В.Тягло). Як вираз раціонального холізму, що передбачає нове бачення цілого в неможливості редуціювати його до безлічі елементів, у зв'язку з поняттям "порядок" і здатністю до саморозвитку, ця концепція має значний методологічний потенціал, який використано у даному дослідженні.

Наукова новизна дослідження полягає в міждисциплінарному методологічному підході до культурологічної проблематики, який виходить за рамки застарілих традицій та дозволяє:

- висунути гіпотезу пристосовності нової наукової парадигми, яка виникла в галузі природознавства, до загального процесу розвитку науки і культури;

- підтвердити її на конкретному матеріалі американської культурної антропології шляхом методологічного аналізу розробленої нею концепції культури;

- виявити взаємозв'язок між унітарним, редукціоністським баченням культури і класичною механістичною науковою парадигмою з одного боку та плюралістичною концепцією культури і новою науковою парадигмою, що народжується, з другого;

- на оригінальному історичному матеріалі американської культурної антропології, більша частина якого вперше використовується та аналізується у вітчизняній літературі, розкрити складний і суперечливий процес становлення, розвитку, сучасного стану і подальших перспектив цієї науки, яка дає підстави стверджувати, що процес зміни наукової парадигми охоплює усе нові наукові дисципліни;

- довести, що наукове пізнання реалізується в контексті загального стану культури, яка стає призмою пізнання буття.

Конкретизацією перерахованих моментів новизни є наступні положення, що виносяться на захист:

1. Нове світорозуміння, яке стверджує образ живого динамічного всесвіту як відкритої нерівноважної і нелінійної системи в її різноманітності, варіабельності, непередбаченості і незворотності у часі, дає перспективне методологічне обґрунтування процесові пізнання складних соціальних систем, до числа яких належить культура. Сучасна американська культурна антропологія являє собою приклад науки постнекласичної епохи, яка однією з перших серед гуманітарних наук звертається до нової парадигми, виробленої природознавством, і починає використовувати її як методологію пізнання феномена культури.

2. Становлення американської культурної антропології пов'язане з розвитком плюралістичної концепції культури, філософське коріння якої сягає німецького романтизму і неокантіанства, а також відображає еволюцію її родоначальника Ф.Боаса від вченого-фізика до культуролога. Антиеволюціонізм, історизм, конкретність, релятивізм та культурний детермінізм обумовили її унікальність та "чужородність" по відношенню до інтелектуального середовища, що визначалося класичною механістичною науковою парадигмою.

3. Класична наукова парадигма створила сприятливі підстави для подальшого переважного впливу в американській антропології неоеволюціонізма, соціального і психологічного напрямів в їх нерозривному зв'язку з позитивізмом. У результаті з розряду науково значущих була виключена плюралістична концепція культури історичної школи Ф.Боаса і деформоване саме поняття культури. Орієнтація класичної науки на жорсткий детермінізм та редукціонізм, на рівноважні механічні лінійні системи знайшла відображення в інструментальній, редукціоністській та адаптаційній трактовці культури, позбавивши її історизму, різноманітності та динамічності.

4. Криза класичної і формування нової наукової парадигми у їх відбитті в розвитку сучасної антропології означає, по-перше, відмову від безпідставних функціонально-позитивістських методологічних настанов, і, по-друге, необхідність відродження плюралістичної концепції культури як стержня нової культурної антропології, здатного допомогти цій науці вийти з глибокої кризи, яку вона переживає.

5. Нова наукова парадигма, що сформувалася в постне-класичній науці, вказує антропології такі орієнтири, що потребують дальшого розвитку плюралістичної концепції культури. До їх числа належить переорієнтація з концепції адаптації на ідею самоорганізації, наголос на ролі автономних локальних культур та ідеї культури як пізнання. Ствердження цих орієнтирів на практиці означає розвиток історичного підходу до культури як унікальної цілісності зі своєю внутрішньою динамікою розвитку і активною роллю людини, яка своєю культурною творчістю будує відкрите майбутнє.

6. Проєкт глибокої культурної трансформації і радикальної зміни образу науки, пов'язаний із ствердженням нового розуміння буття і пізнання, висуває на перший план буття людини в культурі. Конкретно-історична культурна діяльність людини є, відповідно новому розумінню, засобом пізнання і утвердження самого буття, у якому зливаються у неподільну цілісність свідомість і матерія, мислення і діяльність. Культура стає призмою, через яку і за допомогою якої здійснюється пізнання і реалізується буття, бо у свідомості міститься не просто зовнішній образ реальності, але й вона сама у згорнутому вигляді.

Науково-практичне значення дослідження. Розробка проблем, поставлених у дисертації, покликана сприяти ствердженню нового світорозуміння, яке радикально змінює образ науки, що набуває людського виміру і стає культуроцентристською, а також культури, яка розуміється в її всезагальному онтологічному значенні, важливим наслідком якого є ідея плюралізму культур як виразу єдності людства.

Конкретним застосуванням одержаних результатів може бути їхнє використання в лекційних курсах з філософії, культурології, антропології, методологічних проблем розвитку сучасної науки. Вони можуть бути використані при підготовці учбово-методичних посібників, в роботі теоретико-методологічних семінарів. Зокрема, на основі одержаних дисертантом результатів розроблений спецкурс "Проблеми сучасної американської культурної антропології" для студентів Харківського автомобільно-дорожнього інституту.

Апробація дослідження. Основні положення проведеного

дослідження обговорювалися на теоретичних семінарах кафедри філософії та політології Харківського автомобільно-дорожнього інституту, а також викладені у виступах на республіканських та міжнародних науково-теоретичних конференціях у містах Харкові (1992 р.) та Севастополі (1991, 1992 р.р.).

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, теоретичний стан проблеми, визначається мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічні підвалини, розкривається новизна і практична значимість отриманих результатів.

У першому розділі "Концепція культури в американській антропології: формування і розвиток" показано, що формування на початку ХХ століття американської культурної антропології виявилось негативною реакцією на еволюціоністську парадигму минулого століття у таких її конкретних формах як еволюційна школа Л.Моргана і Е.Тайлора в антропології та спієнтизм еволюційного типу. Цей процес привів до розвитку в антропологічній науці принципово нової історичної і культурологічної теоретичної орієнтації, основу якої складає плюралістична антропологічна концепція культури. Вирішальна роль в її становленні належить засновникові американської культурної антропології Францеві Боасу, зусиллями якого в боротьбі з еволюціонізмом концепція культури набула таких визначальних рис як історизм, цілісність, конкретність, плюралізм, релятивізм та культурний детермінізм. Замість минулої еволюціоністської традиції аналізу культури в рамках єдиної послідовності еволюційних стадій утверджувалося нове плюралістичне бачення культури в її конкретно-історичній обумовленості, унікальності і різноманітності. На відміну від морганівської "абсолютистської" і досконалої культури антропологічна культура стала релятивістською. Замість ієрархії успадкованих цінностей проголошувалося, що кожне суспільство через свою культуру шукає і знаходить свої

цінності. Замість відмінностей, рівнів розвитку в єдиній культурі – рівність в системі множини культур.

Цьому передував складний і суперечливий процес зародження плюралістичної концепції культури, теоретичні джерела якого надходять до європейської інтелектуальної історії Германії ХІХ століття, що визначила основні погляди Ф.Боаса і зумовила їх подальшу еволюцію. Філософське коріння боасівського розуміння культури пов'язане, з одного боку, з поступовим переростанням природнонаукового інтересу до проблеми людського пізнання в філософський інтерес за миром перетворення Ф.Боаса з вченого-фізика в культуролога. "Несподівані" результати його фізичних досліджень, пов'язані з роллю суб'єктивних моментів як невід'ємної частини пізнання об'єктів, обумовили його наступний перехід з позицій фізика, покликаного відкривати універсальні об'єктивні закони, на позиції історичного географа, психолога, а потім і культурного антрополога. Враховуючи поєднання вірності Ф.Боаса природознавству і його інтересу до людського матеріалу, його поворот до проблеми культури, з точки зору А.Кребера, учня і дослідника творчості Ф.Боаса, був майже неминучим. Не менш важливо, що дивовижне поєднання у особі цього вченого натуралістичної та гуманістичної наукової традиції склало відмінну рису американської культурної антропології.

З іншого боку, філософське коріння плюралістичного розуміння культури зв'язане з впливом ідей німецького романтизму та неокантіанства. Ф.Боас скористався потенціалом філософії історії німецького романтика І.Гердера, яка відображала принцип різноманітності людських культур, ідею творчої ролі людини у її стосунках з оточуючим світом, плюралізм і варіативність людської діяльності. Усвідомлення цієї конструктивної ролі людини змінило знайомство Ф.Боаса з філософськими поглядами А.Шопенгауера та В.Дільтея, для яких своєрідним імперативом стало розуміння Кантом апріорних категорій як пізнавальних інструментів, за допомогою яких людина організує цей світ.

У тісному зв'язку з цим філософським контекстом знаходяться основні етапи еволюції концепції культури Ф.Боаса, які виявляються у даному розділі. Початкове розуміння куль-

тури як "культування", що склалося під впливом Гердера, змінилося її визначенням як продукта людської свідомості, що підкреслювало роль активної творчості людини в дусі Шопенгауера. Однак, у майбутньому інтерес Ф.Боаса не тільки до індивідуальної свідомості, але й до культурного середовища, привів до дальшої трансформації поняття культури. У більшій мірі під впливом Дільтея вона стала розглядатися як єдине середовище зі своєю структурою, логікою внутрішнього розвитку і формування своїх залежних елементів, до числа яких було зараховано і саму людину.

Така еволюція поняття культури розкрила головну суперечність у поглядах Ф.Боаса, яка була виявлена у ході даного дослідження. Це суперечність між розумінням людини як творця культури, пов'язане з ліберальними переконаннями Ф.Боаса, і як продукта культури, обмеженого культурним середовищем як слідством прихильності вченого до ідеї рівності.

Вибір, зроблений Ф.Боасом на користь розуміння культури як єдиного середовища, що детермінує свої елементи, включаючи людський, визначив характер подальшої розробки антропологічної концепції культури його учнями. В кінці розділу аналізується розгорнуте теоретичне оформлення уявлення про культуру як структурно організоване ціле в роботах М.Мід, Р.Бенедікт та А.Кребера. Його виразом став розвиток концепції "культурних моделей" і "внутрішньої динаміки" культури, яку А.Кребер визначив як "суперорганічну", безсумнівно стверджуючи її незалежність від суспільних, психологічних факторів. Що стосується проблеми моделювання культурних цінностей, то під впливом Ф.Боаса його учні також виключали творчу роль людини в цьому процесі творення культури.

Другий розділ "Криза концепції культури в американській антропології і становлення нової культурної антропології" присвячений аналізу наступного періода розвитку американської антропології, який, починаючи з 30-х років, визначався дією декількох чинників, спрямованих проти історичної школи культурної антропології та концепції культури. До їх числа відноситься, по-перше, розвиток неоеволюціонізму Л.Уайта, Д.Стюарта та ін., який відродив еволюційну ан-

тропологічну теорію, доповнивши її ідеєю технологічного та енвайронментального детермінізму у підході до культури.

По-друге, розповсюдження впливу британської суспільної антропології в обличчі функціоналізму Б.Малиновського і структурного функціоналізму А.Радкліффа-Брауна. Своєрідно продовживши тему моделювання культурних цілісностей, вони, в свою чергу, перетворили культуру в елемент, що виконує функцію підтримки цілісності або особистості, або суспільства. Для Б.Малиновського культура становить функцію незмінної людської природи, цінність якої визначається її здатністю задовольнити основні потреби людини. А.Радкліфф-Браун розглядає культуру як ефективний елемент, який підтримує суспільство в стані рівноваги.

Нарешті, по-третє, антропологія була зарахована до розряду суспільної науки, покликаної відповідати традиційним позитивістським критеріям емпіричної насочності, практичної пристосовності і користі. Це спричинило розквіт психологічного напрямку в американській антропології у зв'язку з тим, що біхевіоризм, ототожнюючи культуру з людською поведінкою, робить її доступною для аналізу позитивістськими методами верифікації, фальсифікації і т.д.

Дія таких чинників привела до повного забуття з початку 60-х років плюралістичної концепції культури історичної школи культурної антропології. Саме поняття культури було деформоване його жорстким редуціюванням до "визначальних" зовнішніх детермінант: середовища, технології, суспільства, психологічних інваріантів поведінки, біологічної природи людини. Автор критично аналізує останній варіант біологічного детермінізму в підході до культури в обличчі соціо-біології як однієї з найновіших течій в культурній антропології. Цей аналіз виводить на ще одну рису деформованого поняття культури. Її становить розуміння культури як інструмента, ефективного механізму адаптації. Еволюціонізм пов'язує цю роль культури з її здатністю забезпечити баланс із довколишнім середовищем. Структурний функціоналізм шукає адаптаційні якості культури в її функції підтримки суспільства у стані рівноваги, в результаті чого вона стає наслідком природного еволюційного добору універсальних, стійких,

усереднених утворень. У кінцевому підсумку концепція культури стає неісторичною, нединамічною, такою, що роздирається дуалізмом або жорсткого детермінізму, деривативності культури, або її повної автономності від будь-якої реальності.

Крах еволюціоністських та функціонально-позитивістських теорій, що підірвали концепцію культури як суті і єдиної ланки антропологічної науки, обумовив кризу антропології, яка досягла особливої гостроти в середині 80-х років. Аналізові перших кроків складного процесу подолання кризи і зародження нової антропології присвячена значна частина другого розділу.

Автор звертається до діяльності і творчості групи американських культурантропологів, які заснували в 1986 році "Товариство за розвиток культурної антропології" і видають журнал "Культурна антропологія". Один з його представників, Р.Марфі, стверджуючи необхідність створення "нової антропології руху і процесу" як першочергове завдання висуває подолання дуалізму "матеріалістів" та "ідеалістів" у їх підході до культури. Це можливо, за його думку, на шляху усвідомлення глибокого діалектичного взаємозв'язку свідомості і реальності, практики і мислення, людської діяльності і культури.

Не менш показним для розуміння того, яка нова культурна антропологія формується тепер, є погляди іншого відомого американського антрополога К.Джиртса. Їх характеризує прагнення до аналізу історично-конкретних культур, який виходить за рамки функціонально-позитивістської традиції і передбачає розуміння культури як засоба дослідження, інтерпретації і творення людиною свого буття. Особливий інтерес викликає його констатація принципово нової ситуації, яка складається в антропології і відображає загальний процес глибоких змін в сучасному світі. За його словами, імперіалізм в його класичних формах і спієнтизм впали майже одночасно, розламавши бар'єр, який відділяв вченого від об'єкту його дослідження. Пов'язане з цим збентеження антропологів, які не знають, кого тепер треба вивчати - африканців чи африканістів -, підсилюється усвідомленням непридатності класичного "наукового

апарату", який містить такі поняття як "об'єкти", "факти", "опис", "узагальнення", "верифікація" і т.д.

В результаті антропологи виявляються поставленими перед необхідністю вирішувати нетрадиційні для них задачі: "розвивати міждисциплінарний синтез", "створювати розвинуту методологію" (К.Белшоу), осмислювати "свою діяльність і стиль мислення для того, щоб створити епістемологію і філософію, відповідну природі нашої (антропологічної - І.П.) дисципліни" (М.Лінч).

Наприкінці розділу відзначається, що проведений аналіз зародження нової культурної антропології дає підстави стверджувати, що, по-суті, це процес повернення американської антропології на якісно новому рівні до традиції історичної школи та її плюралістичної концепції культури. Актуальність цієї традиції і необхідність її подальшого розвитку визначається принципово новою інтелектуальною ситуацією. Вона обумовлена процесом зміни наукової парадигми, окремим виявом якого є трансформація антропології. Нове інтелектуальне середовище не тільки дозволяє, але й потребує вирішити завдання методологічного обґрунтування плюралістичної концепції культури як фундамента культурної антропології. Принципова неможливість її рішення в минулому інтелектуальному середовищі була головною причиною критики такого розуміння культури та його забуття на декілька десятиліть.

Третій розділ "Зміна наукової парадигми і виникнення нової концепції культури в сучасній американській культурній антропології: про одну епістемологічну аналогію" переслідує ціль підтвердити пристосовність і методологічну плідність нового світорозуміння, яке сформувалося в галузі природознавства, для розуміння суті прослідкованної в праці еволюції поняття культури в американській антропології та подальшого його розвитку під впливом методологічних орієнтирів сучасної науки, що формується:

Чітке усвідомлення впливу настанов панівної наукової парадигми на особливості розуміння феномена культури є сьогодні необхідною умовою становлення нової антропології, яка услід за іншими науками приходить до необхідності нової ме-

тафізики. Виявленню цього впливу підкорений аналіз підвалин класичної наукової парадигми, що проводиться в розділі. Зокрема відзначається, що вони пов'язані з простом і наочною моделлю всесвіту як функціонуючого механізму, який редуціюється до основоположних елементів та інваріантів, а також детермінований універсальними законами, які можуть бути відкриті незалежним спостереженням. У ньютонівській картині світ виступав як система, близька до стану рівноваги, що відрізняється лінійністю одноваріантного розвитку. Він зворотний у часі і виключає динамічні варіативні процеси, пов'язані з творчою роллю еволюції людини, яка уособлює якісно новий етап її розвитку. Сама еволюція набувала карикатурного образу засоба здобуття "оптимальних" результатів, відбору універсальних, усереднених елементів, які довели свою функціональну перевагу і адаптаційні можливості.

Інтелектуальна атмосфера, яка сформувалася на її основі, стала сприятливим середовищем для розвитку на ґрунті антропології плоского еволюціонізму, структурного функціоналізму та біхевіоризму в їх нерозривній єдності з позитивізмом як своєрідною "теологією" механістичного світорозуміння. Відбулося редуціювання культури до зовнішніх детерміністичних чинників. Вони належали світові поза людиною, до якого вона повинна була пристосуватися, і тому культура була перетворена в оптимальний адаптаційний механізм, покликаний підтримувати функціонування системи у стані, близькому до рівноваги. Відчужена від усього світу жорсткою суб'єкт-об'єктною дихотомією, людина виявилася втиснутою у рамки монокультури, бо претендувала дати за допомогою науки єдино достовірний опис цієї зовнішньої по відношенню до неї реальності. Цей імперіалістичний характер спциентизму яскраво проявився в класичній антропології, яку обґрунтовано звинувачували у проповіді расизму і нав'язуванні єдиної культури "цивілізованого" суспільства. Унітарна, атемпоральна, позбавлена динамізму концепція культури, яка виникла в результаті, протистояла і, в кінцевому рахунку, витіснила "чужу" класичному світорозумінню історичну і плюралістичну концепцію культури.

Наступний аналіз присвячений проблемі становлення нової наукової парадигми, яка в протизвагу образу жорстко детермінованого, механістично функціонуючого всесвіту стверджує уявлення про нього як про відкриту, внутрішню складну, далеку від стану рівноваги і нелінійну систему. Руйнуючи класичний принцип "простоти", жорсткий детермінізм та об'єктивізм універсальних законів, вона розглядає всесвіт як незворотний у часі динамічний процес, що відзначається нестійкістю, ймовірним характером розвитку і потенційною багатоваріантністю непередбаченого майбутнього. Воно становить результат історії всесвіту, його внутрішньої спонтанної активності, процесу самоорганізації, в якому суттєву роль відіграють випадкові чинники, відхилення системи від рівноваги, флуктуації. Некласичний образ всесвіту повертає активну творчу роль еволюції, основу якої складає різноманіття і варіативність, які ігнорувалися раніше.

Але, мабуть, найважливішу відрізняльну особливість нової наукової парадигми складає те, що вона після декількох століть вигнання повертає людину у цей світ як творця. Усуваючи декартівський дуалізм, вона стверджує цілісність живого світу, який більше неможливо спостерігати і описувати збоку. Сучасний вчений, який все більше усвідомлює свою включеність у цей світ, приходить до розуміння власної творчої ролі певного "винахідника" світу. Важливим засобом реалізації цієї ролі виступає саме культура як спосіб об'єктивації суті людського буття і умова його існування. Розуміння того, що світ даний нам не стільки у статичній його буття, скільки в його нескінченній можливості і являє собою ціле, нерозкладне на абсолютно незалежні елементи (людина - природа, свідомість - матерія), означає, що історично конкретна і унікальна культурна діяльність людини є актуалізацією потенційно можливого буття, творення відкритого майбутнього.

У цьому інтелектуальному середовищі, що формується, плюралістична концепція культури і такі її відрізняльні риси як історизм, конкретність, релятивізм, культурний детермінізм, творча роль людської свідомості знаходять своє

належне місце і отримують перспективні методологічні підвалини. Нова наукова парадигма потребує також дальшого розвитку і укріплення такого розуміння культури у загальному контексті впливу її основних положень на перспективи розвитку антропології передодня ХХІ століття.

В заключній частині третього розділу аналізуються перші спроби сучасних антропологів виявити цей вплив та його наслідки для майбутнього цієї науки. Зокрема, К. Браун показує, що криза редукції реальності до детерміністичних принципів у ньютонівській парадигмі вимагає від антропології очищення від редукціоністської спадщини. Конкретним його виявом повинен стати перехід від теорії адаптації до теорії самоорганізації у розумінні культури. Феномен культури, культурний чинник в його методологічному аспекті проголошується пріоритетним на всіх рівнях пізнавальної і практичної діяльності людини.

Осмислення культури як засобу реалізації творчого потенціалу людини передбачає також укріплення попередніх інтуїтивних закликів антропологів досліджувати локальні автономні культури. Воно вимагає включення в культурологічну проблематику "когнитивного" виміру шляхом розвитку розуміння культури як пізнання, що має свою історію. Таке розуміння передбачає переорієнтацію з проблеми навчання і наслідування культури на проблему дослідження нової інформації і створення на її основі нової культури і буття в культурі. У цьому зв'язку нова наукова парадигма створює сприятливу можливість утвердження унікальної ролі людської свідомості та продуктивної сили її уяви у цьому творчому процесі. Вона дозволяє, тим самим, утвердити розуміння культури як продукта свідомості вільної творчої особистості, яке висунув спочатку сам Ф. Боас, але з відомих причин так і не зміг зберегти.

Із вказаними перспективами сучасна американська культурна антропологія пов'язує надії на вихід з кризи і майбутнє своєї науки. Разом з тим, очевидно, що за своїми наслідками вони виходять далеко за межі цієї конкретної галузі наукового знання і являють собою відображення лише деяких аспектів процесу глибокої культурної трансформації, який переживає людство.

У висновку дисертації коротко виділені основні підсумки дослідження. Головні з них полягають у тому, що аналіз розвитку сучасної американської культурної антропології довів, що:

по-перше, ця наука слідом за квантовою механікою та синергетикою використовує нову парадигму для аналізу феномена культури, який становить центральну категорію і предмет американської культурної антропології;

по-друге, матеріал цієї науки доводить пристосованість і плідність використання нової парадигми як методології аналізу складних соціальних систем, якою є культура;

по-третє, сама культура бачиться постнекласичною наукою як призма пізнання буття, і засіб його творення активною діяльністю людини.

Основний зміст дисертації відображений у публікаціях:

1. Пасисниченко И.Н. Созидание культуры: методологические аспекты гуманитаризации образования. // Тезисы докладов международного семинара "Комплексная подготовка инженеров в новых социально-экономических условиях". Севастополь, 1992. С.30-32.

2. Пасисниченко И.Н. Американская академическая социология: методологические проблемы развития. // Тезисы докладов Всероссийской конференции "Проблемы и перспективы развития социологии в высшей школе". Ростов-на-Дону, 1992. Вып. I. С.34-36.

3. Пасисниченко И.Н. Новое миропонимание и культура. // Тезисы докладов междисциплинарного симпозиума "Дух и Космос: культура и наука на пути к нетрадиционному миропониманию". Харьков, 1992. С.43.

4. Пасисниченко И.Н. Проблемы современной американской культурной антропологии. Материалы к лекциям по спецкурсу. Харьков, 1992. 24 с.

ПАСІСНИЧЕНКО Ірина Миколаївна

СУЧАСНА АМЕРИКАНСЬКА КУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРИ

09.00.01. - діалектика і теорія пізнання

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Відповідальний за випуск
доктор філософських наук,
професор

ПОЛІКАРПОВ В.С.

Підписано до друку 25.12.1992 р. Формат 60 x 84. I/16.
Об'єм I,0 умов.друк.арк. Тираж 100. Замовлення № Р 917.

Типографія № 16. ЗІ0003, Харків, вул.Університетська, 16.

470047

